

ԿՐՕՆԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՆԱՐԵԿԸ

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Հին և նոր մեր գրականութեան մէջ՝ եթէ կայ գիրք մը որ հաւասարապէս հետաքրքրէ զանգուածներ, որքան տապալէ՜զէն պատրաստուած մատենագիրները, կըրնանք վստահաբար ըսել աղօթմամտեանն է ան Ս. Գրիգոր Նարեկացիին:

Զուտ ստեղծման մարդին վրայ գիրքէն բխող այս շահեկանութիւնը գոռար չէ տեսնել երկու գլխաւոր մտահոգութեանց լոյսին մէջ: Ատոնցմէ առաջինն է կեանքը այս գրքին մինչեւ ժ. Գարու կէսը, և քիչ մը աստի 900 տարիներու այդ ընթացքին մէջ, գիրքը ենթակայ եղած է կրօնական, աստուածաբանական, և քիչ մըն ալ զաղտնագրտական (Ésotrique) հետաքրքրութիւններու: Հայր Աւետիքեան իր «Լուծմունք Նարեկի» հատորի յառաջաբանին մէջ, կեղակարծ կը գտնէ Նալեանի կողմէն յիշուած Սարգիս Ծնորհալի

տուժ հասկացողութիւնն է պատճառ, որ մարդիկ չմտածեն իրենց սահմանուած ճակատագրին, ու չկարենան տեսնել անհրաքելի այն գեղեցկութիւնները և մեծութիւնը որ իրենց համար սահմանած է Աստուած, ու անոր համար անոնք կը լեցնեն իրենց հոգին ուրիշ հիւրերով, կը բանան իրենց զուռները ուրիշ այցելուներու և կը թողուն որ Յիսուս ծնի գոմի մը մէջ, ազի ոչ գոյր տեղի իջեւանին:

Բայց մենք որ քսան դարերու իրականութեան մը վրայ, այդ Մեծ Յորհրդէն բխած ամբողջ կեանքի մը հրաշալի ճառագայթմամբ ունինք մեր աչքին առջեւ, միակ իդէ մը պարտինք ունենալ որ ան ամէն տարի ծնի և մարմնանայ մեր սիրտերուն մէջ, և զմեզ տանի այն փառքին՝ որուն սահմանուած ենք, կարենալ ըսելու, «Տէր ասաց ցիս, որդի իմ ես դու և ես այսօր ծնայ գրիգր»:

Ի.

անուամբ մեկնութիւն մը, ինչպէս նաեւ նման մեկնութիւններ Նարեկի մասին վերագրուած Լամբրոնացիի և Տաթեւացիի: Ըստ Աւետիքեանի, մեկնողական այս աշխատանքները Ժ. Գարու կրիկեան վանականի մը գործը պէտք է նկատել:

Նալեանի ինչպէս նաեւ Աւետիքեանի ուսումնասիրութիւնները կատարուած են լուծմունք տարազի թելագրանքով: Յ. Նալեան Պատրիարքի 1745-ի հրատարակածը լայնօրէն աշխատուած գործ մըն է, զպրոցական մեթոտով մեկնաբանուած, ներմուծելով շատ անգամ բացատրութիւններ, որ շրջանին տիրական մեկնող մեթոտին քիչ մը անխնայ գործածութիւնը կը յայտնեն: Իսկ Աւետիքեանի մեկնութիւնը թէ և աւելի համառօտ, բայց վիճելի կէտերու և խրթնութիւններու շուրջ կը մատնէ աշխատանք, ուսումնասիրութեան ոգի, և որոշ թափանցում: Երկուքին ալ մօտ գոյութիւն չունի պատմական քննադատութեան ժառանգակից մեթոտին բարիքը, Կ'ըսենք այս ոչ իբրեւ մեղադրանք, այլ դիտողութիւն: Նալեանին համար Նարեկը համառօտ Ս. Գրիգ. մըն է, իսկ ըստ Աւետիքեանի Նարեկացին հոգեբաղող Դաւիթն է Հայ Եկեղեցւոյ, Երկուքն ալ խուլ արձագանքներն են իրենց ժամանակի հասկացողութեան, և ինչ որ կը ջանան և կը նիւթեն՝ աւելի չէ, մարդերն ու գործերը ներկայացնելու, ժամանակի միջակ հասկացողութենէն:

Շահեկանը, Նարեկի այս իրենց ժամանակին համար շատ խնամքով իրադրուած աշխատանքներուն մէջ, կարգ մը բնագրական ճշտումներ և լուսաբանութիւններ են, որոնց համաձայն Նարեկը ենթարկուած է զանազան խմբագրութիւններու, և համաձայն այդ խմբագրութեանց, աղօթքները ընդունած են տարբեր դասաւորութիւններ: Յետոյ իբրեւ շատ տարածուած աղօթագիրք, շատ արտագրումներ ունեցած է, կրելով անխուսափելի յաւելումներ և այլալուծումներ: Կարելի է ենթադրել հետեւաբար թէ այժմու մեր ունեցած աղօթա՝ մատենան զանազան ձեռնումներէ գերծ չէ բոլորովին: Եւ թէ գեթախտաբար ցարդ ձեռագիրներու համեմատութեամբ կատարուած բանասիրական աշխատանք մը լոյս չէ ընծայուած այս մասին:

Նարեկի վերոյիշեալ երկու մեկնիչները, զբաղած աւելի բաւերու, նախագասութիւններու և անոնց իմաստներու մեկնութեամբ, երբեք դատում մը փորձած չեն այն բոլոր վիճակներու և արժէքներու նկատմամբ՝ որոնք իբրեւ գոյն, գիծ և մտածում կը լեցնեն Նարեկը։ Ասիկա ինչպէս ըսինք վերագրելի է դասական այն հասկացողութեան և մեթոտներուն, որ միակ ըմբռնումը եղաւ հիներու՝ այս կարգի աշխատութիւններու պարագային։

Մեր հին գրականութեան մէջ այս ամփոփ տողերով պարզուած կեանքը բաւ համարելով, կ'աշխարհէք Նարեկը տեսնելու մեր զոյգ նոր գրականութեանց մէջ։

Արեւելահայերէն նկատողութեան արժանի ուսումնասիրութիւն մը ունի Ս. Գրիգոր Նարեկացիի մասին Մ. Աբեղեան, հրատարակուած 1916-ի Ե. Լալայանի Վեպագրական Հանդէսի ԻԶ. գրքին մէջ։ Ընդարձակ այդ ուսումնասիրութեամբ յարգելի հեղինակը փորձած է տալ ժամանակն ու ոգին պարուն, որ Բագրատունեաց թագաւորութեան բազմաբարիք շրջանն է։ Ճիշդութիւն, հրաշք, քիչ մը սնապաշտութիւն և միստիսիզմ, երեսները կը կազմեն այդ շրջանի կրօնական աշխարհայեացքին։ Կը խօսի կարելի մանրամասնութեամբ Նարեկացիի կեանքի և գործերու մասին, ծանրանալով զլիաւորաբար ոգրերդութեան վրայ։ Ու այս բոլորը արեւելահայերու յատուկ մեթոտով, առանց խըտացումի, ուր նմոյշներու մէջըրելումը, և անոնց ներքողը տիրական նկարագիրը կը կազմեն այս սեռի քննադատութեան։

Մ. Աբեղեան Նարեկացիին մէջ կը հաստատէ ամէնէն աւելի նկարիչը, բանաստեղծը և միստիքը։ Իր մեծ և անհամեմատ երեւակայութեան արդիւնքն է լեզուական գիւտերու առատութիւնը, պատկերներու յորդութիւնը, ինչպէս հռոմ ըլլալու աստիճան իր բազմախօսութիւնը։ Ոճի այս գրական և բացասական յատկութիւնները Նարեկացիին քով, Մ. Աբեղեան կը նկատէ յունական և արաբական արդեցութիւն, է. դարէն սկսեալ ներմուծուած արդէն մեր մէջ, մասամբ ասորական խոլովակով։ Գրիգոր Մարկոսեանը այդ խօթարման անհանդուրժելի վերջին ներկայացուցիչը պէտք է նկատել։

Աւելի ընդարձակ ուսումնասիրութեամբ արեւելահայերէն Նարեկով զբաղող երկրորդ հեղինակը եղած է Գիւտ Եպիսկոպոս, իր Արեւելեան Անապատականը և Նարեկը հատորով, հրատարակուած 1937-ին Երուսաղէմ։

Հեղինակը Վերբեւ ուսումնասիրութեան առաջին փորձն կը ներկայացնէ նախ Յունա-Հռոմէական աշխարհը և կազմակերպուող եկեղեցին Բ.-Ե. դարերում։ Յետոյ կը խօսի արեւելեան անապատականի մասին, անոր կեանքի նկարագրին, ընկերային և հոգեկան երեսներէն, մեղքի դէմ և ի խնդրի սրբութեան անոր ոգրութեանը։ Գրքին Բ. մասը բաղկացած հարիւրէ աւելի էջերէ, նուիրուած է Հայ անապատականին։ Գիւտ Եպիսկոպոսի մերձեցման կերպը նոր ու աւելի է իր նախնեացնէն։ Վերակացու վիշտի հիմքերը զուխին տակ, հեղինակը կը ջանայ ցոյց տալ թէ Նարեկէն բխող արտակարգ տիրութեան պատճառը, Նարեկացիին Աստուծոյ չկարեւալ նմանելու մտածումէն կուգայ։

Այս երկու լուրջ աշխատութիւնները արեւելահայ մտքին, Նարեկացիին լուրջ իրենց բերած լոյսովը արժանի են ուշադրութեան, մանաւանդ երբ նկատի ունենանք անոնց մօտ, քննական աշխատանքի և մասնագիտական ըլլալու նկարագիրը։ Մ. Աբեղեան մասամբ առաջինը կը յիշեցնէ, գրական հարցին հանդէպ յարգանքով մը բարեփոխուած։ Գիւտ Եպիսկոպոսի գործը կը կարգացուի, հակառակ իր լայն շեղումներուն, արտաքին ծանօթութեանց իր մթերքին համար։ Կ'արձանագրենք փաստերը, ու կ'անցնինք Նարեկը տեսնելու արեւմտահայ գրականութեան մէջ։

Արեւմտահայերէն Սրուանձտեանց՝ անդրադարձած է ժողովուրդին դարաւոր համակրութեան և զգացման, հանդէպ այդ մտտեանին։ Զօպանեան առաջինն է եղած, լայն համակրանքով մօտեցած Նարեկացիին, զայն նկատելով մեր միստիքական գրականութեան տիտանը, և այդ սեռի աշխարհի մեծագոյններէն մին։ Նարեկը ըստ Զօպանեանի մամուլը մարդկութեան իղձը, սէրը, գովեստը եւ խնդրանքն է ամբողջ Աստուծոյ։ Իբրեւ ոճ և արտայայտութիւն, Նարեկը իրեն համար ամէնէն ինքնատիպներէն մին է բոլոր գրականու-

թեանց, հակառակ որ իր լեզուն Ս. Գրքի մեծավայելուչ և պայծառ հայերէնը չէ: Մեր արժէքները որոնելու և զանոնք գնահատած ըլլալու քաղցրութիւնը աւելի քան սրտառուչ է Յօսփանեանի քով:

Գարեգին Եպիսկոպոս և Թորգոմ Սըրբազան Նարեկի թարգմանութեան իրենց յառաջաքաններուն մէջ հիացական տողեր ունին: Թորգոմ Սրբազան այդ գիրքը կը նկատէ իր ժամանակի իմացական, բարոյական, գիտական, քերթողական, հոնտորական և մեկնողական ձգտումներու խրտացումը, հայ ֆօքլորի նկատելի հետքերով, և այս ամէնը ընդելոյզ ոսկի յատակի մը վրայ՝ որ իր բանաստեղծութիւնն է:

Սշական, գիրքը ենթարկած է դասական կարիքներու կաղապարին, անոր մէջ տեսնել ուզելով այն գլխաւոր երեւոյթները, իրողութիւնները, անձերն ու աշխարհները, որոնք Նարեկացիին ընդմէջէն կը յայտնաբերուին իբր հասարակաց լինելութեան կերպեր: Երբորդութիւն, Աստուածամայր, երկնային զօրքեր, Մեղքին իշխանն ու իր բանականները, մարդը իր տկարութեան բոլոր հանդէսովը, երկինքն ու երկիրը, որոնք Ժ. դարուն ունէին սեպհական յօրինում:

Մօտենալու այդ կերպը թէնս ուղղակի ենթակայ դասական կարգաւորման և կարելիութեանց, կը թուի ըլլալ ծրագիրը աւելի ընդարձակ աշխատասիրութեան մը որ չէ իրագործուած:

Արագ այս տողանցին մէջ ինծի հազիւ կարելի եղած է Նարեկի վրայ կայտարուած աշխատանքին ամէնէն կարկառուն կողմերը ընդգծել: Մեր տպաւորութիւնը այն է որ իր շուրջը այսքան տարբեր ճամբաներով չհանկանութիւն ստեղծող հատոր մը՝ ունի բաւական կենսունակութիւն ուրիշ սերունդի մըն ալ զնահատանքն ու դասումները ղեկավարելու:

Աւելորդ կը նկատենք զբաղիլ բոլորովին նորերումս գրքին հանդէպ քանաձեւուած ժխտական տրամադրութիւններով, որոնք դրական քմահաճոյքի դժբախտ փաստներն են միայն: Գիրքը որ չազարտաբի ղեկացեր է, միշտ փոփոխաւոր իր ուժին մէջ պահելով հմայք մը այս ժողովուրդէն, իրարմէ տարբեր բազմաթիւ սերունդներու, այդ գիրքը աքցանահար չի

կրնար ըլլալ երէկուան լրագրողէն և հեզնողէն:

Եթէ երբեք Սրուանձտեանցի, Յօսփանեանի և Գարեգին Եպիսկոպոսի հիացական զդացումները մեղի կը թուին չափազանց, քիչ մը խոշորացած նոյնիսկ, միւս կողմէն իրաւ և անհերքելի վկայութիւններ են այդ գործին մնայուն ֆարժէքէն: Տեղն է յիշել Եւրոպացի գրագէտին խօսքը թէ, զործը համաձայն է ինքզինքին, կայ ու կ'ապրի, մինչ իր շուրջը քննադատներ գիրար կը բզբքտեն:

ՄԱՐԳԻՆ ԵՒ ԳՈՐԾԸ

Ճակատագիր է որ տգունին կտանները, աղօտին էջերը, խորշումին մարմարները՝ Այս օրէնքը քիչ բացառութեամբ, տրորած է իր անողոք խստութեանը ներքէտ ինչ որ իրեւ քաղաքակրթութեան նշանակ, երբեմն տախտակ, ստեղծ շքեղ իրագործում հասած է մեղի: Անկէ զերծ ոչ մէկ իրացում այն անորակելի արժէքներէն որոնցմով կազմուած է հայ մշակոյթը: Իմ նպատակս է այդ՝ մշակոյթի կեանքին բարձրագոյն մարդերէն մարդ մը, գործ մը վերբերել, ենթարկելով զանոնք մեր օրերու լոյսին: Առաջինը չեմ նման ձեւ նարկի մը մէջ, Հէքեթը, յայտաւորութեամբ, ժողովրդական աւանդութիւնը, հմուտ եպիսկոպոսի մը պրպտումները տարբեր կուտան այդ անձնաւորութեան: Դիւրին չէ իրականին մէջ՝ սակայն համախմբել այդ ամէնը, յօրինելու համար Ժ. դարու անապատականը, ինչպէս է անոր պատկերը իմ մտքիս մէջ:

Վանականութիւնը կենցաղ և ապրելու եղանակ ըլլալ է առաջ՝ լիճակ է, և իբր այդ կը պատրուշուի եկեղեցիէն: Շփոթութիւններէ խուսափելու համար, եկեղեցին իբր ընկերային հաստոյթ երեք երեսներով կարելի է ըմբռնել, կրօնական, վանական, և ճշնողական, վերջինը գործի վերածուած վարժութիւնն է այն սկզբունքներուն և զաղեփարներուն, զոր Աւետարանը իբրեւ արեւելեական իրողութիւն բերած է աշխարհի: Եզնաւորութիւնը նպատակ ունի անհատին մէջ պայծառացնել և միութեան մը վերածել հոգեկան ոյժերը: Սքանչացում, տեսլիք, երազ, որոնց ամէնօրեայ

յաճախանքէն կը հալածուի ճգնաւորը, ուրիշ բաներ չեն բայց իր իսկ տենչանքները, իր հոգեկան աշխարհի ձգտումները, որոնց հանգիստաբեմն է ինքը: Անապատականը միտաթէ է, իր մէջ զարգացած և անհամեմատ չափերու հասած է անհատականութիւնը: Ծգնաւորին համար անհատօրէն ապրիլը, և Տիեզերականին, Աստուծոյ մասնակից ըլլալու ձգտումը կը հեռացնեն զինք մաքրելէն:

Վանականութիւնը իր կենցաղով և սկզբունքներով կը տարբերի անշուշտ ճգնաւորութենէն: Ծգնաւորը առանկաբար մենակեաց է, առանձինն և բնակութենէ հեռու փախչողը, այս վիճակը իր հնու-թեմաբ կը կանխէ վանականութիւնը՝ որ ընկերայնացած և կազմակերպուած դրութիւնն է առաջինին, կրօնական կեանքի այս ըմբռնումը յատուկ չէ քրիստոնէութեան, Հին Եգիպտոսը, Հնդկաստանը, Իսրայէլը, և վերջի ժամանակներուն մահմետականութիւնը, ունեցած են կրօնական կեանքի այս նմոշները: Բ. և Գ. դարերուն կան երկսեռ ճգնողներու յիշատակութիւններ, հալածանքներ աւելի նպաստեցին կեանքի այս վիճակներուն, և Եգիպտոսի մէջ մասնաւորաբար, բազմաթիւ քրիստոնեայ մաքրիներ անապատ տարին: Այս շրջանին տակաւին վանական կազմակերպուած կեանք մը գոյութիւն չունի, կան առանձնաբար և կան քով քովի ապրողները: Կանոններ, ուխտեր, և վարչութիւն չկայ, առաջնորդ մը կամ մեծահամբաւ ճգնող մը շատ անգամ իր օրինակին տպաւորութեամբ կ'իշխէ: Առոնք իրենց ժամանակը կը լեցնէին աղօթքով, խորհրդածելով և ձեռքի աշխատանքներով:

Բուն վանական կեանքը կը սկսի Դ. դարուն, Ս. Բակոմիոսով (292-346), այս շրջանին այրերու և կիներու յատուկ վանքեր կը շինուին, և կանոնաւոր ու կազմակերպուած կեանք մը կը սկսի: Այս դրութիւնը շուտով կ'որդեգրուի Սիւրիոյ, Պաղեստինի և Փոքր-Ասիոյ քրիստոնեաներէն:

Մեր պատմութենէն դիտենք թէ Մեծն Ներսէսի ժամանակ Հայաստանի մէջ եւս աւելի քան զարգացած էր վանականութիւնը, և Ե. և Զ. դարերուն իր լաւագոյն կազմակերպութեանը հասած պէտք է

ըլլայ, ինչպէս կ'երեւի Եղիշէի և Յովհ. Մանգակունիի գրութիւններէն:

Ծգնաւորական կեանքի յիշատակութիւններ, քրիստոնէութեան հետ միասին, կան Հայաստանի մէջ, Ոսկեանք, Սուքիասեանք, Լուսաւորիչ և Տրդատ, իրենց վերջին օրերուն, արձագանգներ են անոր:

Դ. դարուն արեւմուտք եւս անմասն չի մնար ճգնողական կեանքի այս կերպերէն, Իտալիոյ մէջ շնորհիւ Աթանասի, Գաղիոյ մէջ շնորհիւ Մարտինոսի և Իբլանտայի մէջ շնորհիւ Բաթրիկոսի կը թափանցէ վանական կեանքն ու ոգին, իրեն յատուկ օրէնքներով, պարտքերով և պահանջներով:

Զ. դարուն Բենետիկտեան վանքեր լաւագոյն օրինակները հանգիստացան իրենց նորոգուած կազմակերպութեամբ արեւմուտքի մէջ: Այս անունով ծանօթ վանական կազմակերպութիւններու մէջ տիրապետող ճգնաւորութենէն աւելի աւետարանական պարզութեամբ ըմբռնուած եղբայրակցութիւնն էր, զպրոց մը աստուծային ծառայութեան: Գիշերային հսկումներ գոյութիւն չունէին, և վանականները 8-9 ժամեր քնանալու արտօնուած էին: Կը ննջէին, կ'ուտէին և կ'աղօթէին հաւաքաբար, հասարակաց տեղերու մէջ, բայց հսկանակ ասոր կը մնային իտէալներով և ձգտումներով անհատական: Բենետիկտեան վանական դրութիւնը շատով ընդհանրացաւ բովանդակ արեւմուտքի մէջ:

Եթէ արեւելեցի վանականին մէջ երկուութեան տաքնապը կայ, և իր բոլոր ճիգերը զայն միուեցնող մը յանգեցնելու կը ձգտէին, արեւմուտքի վանականին հոգիին խորը անհանգստութիւն կայ, մեծաւ մասամբ չար ժամանակներէն պատճառուած, և անզարգութեան կը ձգտի: Արեւելեցիին մարդկայինը կը զօհէ ի խնդիր աստուածայինին, արեւմուտքիին զանոնք իրարու նեցուկ ընելու և իրարմով փրկելու հեռաւոր կարեւոր կը հետապնդէ:

Նարեկացիին արեւելեան վանական մըն է:

(1)

Եղիշէի ՎԱՐԴԱՊԵՏ